

ԱՇԽԱՐՀՐԵԿ ՔԱԼԱՆԹԱՐԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

Կարեն Բայրամյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ
ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն
ՀՀ, Երևան, Վ. Սարգսյան 3, Կառավարական տուն 2
Էլ. հասցե՝ bayramyan_karen@yahoo.com
Հոդվածը ներկայացվել է 07.09.2019, գրախոսվել է 07.09.2020, ընդունվել է
տպագրության 30.04.2020

Ներածություն

Հայաստանի հնագիտության և հայագիտական մտքի զարգացման ասպարեզում հետազոտական անխոնջ աշխատանքի և թողած գիտական հարուստ ժառանգության շնորհիվ երևելի մասնագետների շարքում ուրույն տեղ է զբաղեցնում հնագետ, վիմագրագետ պրոֆեսոր Աշխարհբեկ Քալանթարը: Ա. Քալանթարը ծնվել է 1884 թ. փետրվարի 11-ին Լոռու գավառի Արդվի գյուղում: 1905 թ. ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը, ապա 1907 թ.՝ Թիֆլիսի գիմնազիան: Նույն թվականին ընդունվել է Սանկտ Պետերբուրգի համալսարանի պատմալեզվաբանական բաժինը, որն էլ 1911 թ. ավարտել է գերազանցությամբ: Սանկտ Պետերբուրգում աշակերտել է վաստակաշատ հայագետ Նիկողայոս Մառին և ուսումնառության տարիներին ներգրավվել է Անիում պեղումներ կատարող արշավախմբի կազմում: 1912-1913 թթ. Կայսերական ակադեմիայի կողմից գործուղվել է Իմիրզեկ (Վանստան), ապա՝ Սուրմայուի և Լոռու գավառներ:

1912 թ. Ա. Քալանթարն ընտրվել է Սանկտ Պետերբուրգի հնագիտական ինստիտուտի իսկական անդամ, իսկ 1914 թվականին՝ Կայսերական հնագիտական ընկերության անդամ: Կայսերական ակադեմիայի որոշմամբ նշանակվել է Սանկտ Պետերբուրգի ասիական թանգարանի գիտնական թանգարանապահ: Նույն թվականին էլ Ն. Մառի առաջարկով ղեկավարել է Անիի պեղումների XIII արշավախումբը, Ա. Քալանթարը 1919-1932 թթ. Հուշարձանների պահպանության կոմիտեում պաշտոնավարելով որպես գիտնական քարտուղար՝ գաղափարակից գործընկերների հետ ստեղծեց նվիրյալների այն կոհորտան, որն իր անգնահատելի ավանդը ներդրեց պատմամշակութային հուշարձանների պահպանության գործում: 1938 թ. մարտի 19-ին հանիրավի ձերբակալվելով Երևանի համալսարանի մի շարք դասախոսների հետ՝ դատապարտվում է մահապատժի, որը փոխարինվում է ութ տարվա ազատազրկումով: Գիտնականի մահվան ստույգ վայրը և ժամանակը առ այսօր հայտնի չեն. ենթադրվում է, որ նա

վախճանվել է Ռուսաստանի Չեյնաբինսկ քաղաքի մոտակայքում 1942 թ.: ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանը 1955 թ. ապրիլի 2-ի որոշումով հետմահու արդարացնում է պրոֆ. Ա. Քալանթարին, որի կարիքը նա երբևէ չի ունեցել¹:

Ն. Մառի և Ա. Քալանթարի գիտական համագործակցությունը վերածվել էր մեծ բարեկամության: Ա. Քալանթարը մինչև իր կյանքի վերջը մեծ հարգանք էր տածում Ն. Մառի նկատմամբ: Այդ մասին են վկայում Ա. Քալանթարի բազում նամակները, որտեղ նա մշտապես իր երախտագիտությունն է հայտնել սիրելի ուուուցչին: Դրանք ոչ միայն բնորոշում են փոխադարձ հարգանքի վրա խարսխված երկու անվանի գիտնականների մարդկային փոխհարաբերությունները, այլ նաև գիտական առումով հիշարժան տեղեկություններ են հաղորդում XX դ. առաջին կեսին նրանց կողմից հուշարձանների բացահայտման, ուսումնասիրության և պահպանության նվիրական գործի մասին: Այդ նամակներից կարելի է հստակ պատկերացում կազմել Հայաստանի տարածքում հնությունների և հուշարձանների պահպանության աշխատանքների կազմակերպման մասին:

Ն. Մառին հասցեագրված առաջին նամակները

Ն. Մառին հասցեագրված² Աշխարհբեկ Քալանթարի նամակների հիմնական մասը վերաբերում է 1910-1915 թթ.: Այդ տարիները նշանավորվել են որպես Անիում և Արևմտյան Հայաստանում կազմակերպված պեղումների ընթացքում գիտական նոր բացահայտումների բեղմնավոր շրջան: Այդ մասին են վկայում Սանկտ Պետերբուրգի արխիվում պահվող նրա մեծաքանակ նամակները, որոնք պահվում են «Մառի աշխատասենյակ» անունը կրող թղթապանակում:

Ն. Մառին ուղղված առաջին նամակում (6.VIII.1910) հայազգի գիտնականը գոհունակությամբ հայտնում է, որ ինքը տպավորված է իր ուուուցչի նամակից, որտեղ հայտնվում էր Անիում կատարված հնագիտական պեղումների, այնտեղ թանգարան հիմնելու մասին. «Այդ ամենն ինձ բավականին հետաքրքրում է, և ես խորապես ցավում եմ, որ ինձ, որ երեք անգամ բախտ է վիճակվել լինել Անիում, վերջին 2-3 տարում չի հաջողվում այցելել այնտեղ և տեսնել պեղումներից հետո վերածնված Անին», - գրում է Քալանթարը²:

Ապա շարունակում է. «Ձեզ հայտնի է, որ «Մշակում» ես մի քանի հողվածներ գրեցի ինստիտուտի վերաբերյալ... Այստեղ իմ ծանոթների շրջանում ինստիտուտի հիմնադրման ծրագրին լիովին համակրանքով են վերաբերվում, բայց ինչ հնարավոր է ներկա ժամանակում իրականացնել ռեալ կենսագործման իմաստով, ցավում եմ՝ չեմ կարող ասել: Ամառը և

¹ Քալանթար 2007, 23:

² СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 28.

ներկա հանգամանքները դեռևս չեն նպաստում դրական ուղիների նշմարմանը»³: Չնայած ստեղծված իրավիճակին՝ Քալանթարը շտապում է տեղեկացնել Մառին, որ էջմիածնում արդեն հնագիտական թանգարան հիմնելու միտք է հասունացել. «Դուք, հավանաբար, ուշադրություն դարձրեցիք այն հանգամանքին, որ էջմիածնում հնագիտական թանգարան հիմնադրելու հարց է բարձրացել: Հարցուփորձերից պարզեցի, որ էջմիածնում ցանկանում են թանգարան ունենալ Արաքսի ավազանի և Ելիզավետպոլի նահանգի հնագիտական առարկաների համար՝ Անիին հնարավորություն ընձեռելով սպասարկելու Շորեգյալի (Շիրակավան – Կ.Բ.) շրջանը, և ընդհանրապես Կարսի մարզն ու Ալեքսանդրապոլի գավառը: ...Մանրամասնորեն կհայտնեմ անձնական հանդիպման ժամանակ», - գրում է նա⁴:

Քյոնիգսբերգի համալսարանում ուսումնառության ժամանակ Ն. Մառին գրված նամակում Ա. Քալանթարը նախ նրան շնորհավորում է պեղումների հաջող արդյունքների համար և իր տպավորությունները հայտնում եվրոպական համալսարանի դասընթացների վերաբերյալ. «Առայժմ չեմ կարող գոհ լինել իմ արդյունքներից, սակայն կարելի է ասել, որ այս կարճ ժամանակի համար ինչ-որ բան արդեն արված է»⁵: Քալանթարը գրում է. «...տարբեր դասընթացներին մասնակցության և գիտական ղեկավարի համար վարձատրության թանկարժեքության պատճառով ստիպված մենակ եմ պարապում՝ առանց որևէ ղեկավարի ...այդուհանդերձ, արտասահմանյան այս այցելությունից անչափ գոհ եմ և միայն երազել կարող եմ այս դասընթացների կրկնության համար, քանի որ համարձակ և նախաձեռնող եվրոպացիներից շատ բան կարելի է սովորել...»⁶: Քալանթարը հայտնում էր նաև, որ դասընթացների ավարտից հետո ինքը մտադիր է անմիջապես այցելել Անի և ոչ միայնակ. իր հետ Անիում լինելու ցանկություն է հայտնել Քյոնիգսբերգում ռուսական փոխհյուպատոս Ջինովիյ Պոլյանսկին, որի մասին, ի դեպ, Քալանթարը բավական դրական է արտահայտվում. «Իմ այստեղ գտնվելու առաջին իսկ օրից ես արժանացել և արժանանում եմ մեր հյուպատոսի հատուկ ուշադրությանը, որի մոտ (հյուպատոսությունում) առաջին անգամ եղա միանգամայն պատահաբար (հարկավոր էր տեղեկանք վերցնել ...որը ոստիկանությունը պահանջում էր ժամանող ռուսներից): Ի զարմանս և հուրախություն ինձ, պարոն հյուպատոս Ջինովիյ Միխայիլովիչ Պոլյանսկին, նայելով իմ վկայականը (պետական քննության հանձնաժողովի) և տեսնելով Վալենտին Ալեքսենիչի ստո-

³ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 28 об.

⁴ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 29.

⁵ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 1.

⁶ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 1 об.

րագրությունը (Վալենտին Ալեքսեևիչ ժուկովսկի, արևելագետ-իրանագետ, Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր, Պետերբուրգի ԳԱ թղթակից-անդամ- Կ.Բ.), ուրախացավ և սկսեց ինձ անվանել կոլեգա և սիրալիր էր իմ հանդեպ: Պարզվում է՝ նա մեր ֆակուլտետի նախկին սանն է...»⁷:

Իր ծավալած գործունեության շնորհիվ Աշխարհբեկ Քալանթարին շուտով աշխատանքի են հրավիրում Ռուսաստանի Կայսերական ակադեմիայի գիտական գրադարանում, սակայն դրա համար հարկավոր էր որևէ նշանավոր գիտնականի երաշխավորություն: Ուստի 1911 թ. սեպտեմբերի 20-ին Թիֆլիսից Մառին գրած նամակում Քալանթարը խնդրում է իրեն երաշխավորել գրադարանի արևելագետի հաստիքի համար: Ինչպես այս նամակից է պարզ դառնում, Քալանթարը Թիֆլիսում ստիպված է եղել ժամանակին որոշ տեղեկություններ հավաքել պարապմունքների մասին, որոնք իրեն նյութական աջակցություն կարող էին բերել. «որպեսզի Ձեզ ավելորդ հոգս չպատճառեմ...», - գրում է Քալանթարը Մառին: - ...Այժմ ինձ Պետերբուրգից գրում են (ին քեռին՝ իշխան Կ.Մ. Արղուֆինսկի-Դուգոուկովը, Վարշավայի շրջանի նախկին հյուպատոսը), - «Մոտ ժամանակում սպասվում է Գիտությունների ակադեմիայի գրադարանի նոր հաստիք (արխիվային) ...Ակադեմիան այժմ կարող է Ձեզ ընդունել գրադարանի կազմում և մի քանի ամսից նշանակել գրադարանավարի օգնական: Ինձ ասացին, - շարունակում է Արղուֆինսկին, - որ եթե պրոֆեսոր Մառը խնդրի կամ երաշխավորի Ձեզ համար՝ ապա Դուք այդ տեղը կստանաք: Հաղորդելով այդ մասին, համարձակվում եմ Ձեզ անհանգստացնել խնդրանքով՝ երաշխավորել ինձ այդ տեղի համար...»⁸:

Նամակում Քալանթարը տեղեկացնում է նաև, որ հասցրել է մի քանի օրով լինել Լոռիում և գոհ է տեղի հնությունների մասին իր հավաքած նյութերից, «ինչի մասին կհաղորդեմ Ձեզ մոտ ժամանելուն պես»⁹:

Իհարկե, Ն. Մառը մեծ հաճույքով երաշխավորեց իր նախկին սանին այդ պաշտոնի համար: Անշուշտ, մեծանուն գիտնականի երաշխավորությունն իր դերը խաղաց այդ պարագայում, սակայն, միաժամանակ, ակնհայտ էր և այն, որ Ա. Քալանթարի գիտական համբավը գնալով լայն տարածում էր գտնում: Կարծում ենք՝ Կայսերական ակադեմիայի Ասիական թանգարանի պատմաբանասիրական բաժնի 1914 թ. դեկտեմբերի 3-ի նիստի արձանագրությունը ասվածի հաստատումն է: «Ինձ վստահված թանգարանի համար գտնում եմ միանգամայն օգտակար, որ նրա գիտական անձնակազմում ընդգրկվի նաև հայ-վրացական բանասիրության մասնագետ. քանի որ այդպիսի նյութերը առատ ներկայացված են մեր

⁷ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 2, л. 2 об.

⁸ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, 3 об.

⁹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 4.

հավաքածուներում, ուստի ես հրավիրել եմ այդ բաժինը վարելու համար ընդունել Աշխարհ-Բեկ Անդրեյի Լորիս-Քալանթարին, որն ավարտել է տեղի համալսարանի (Պետերբուրգի համալսարան-Կ.Բ.) արևելագիտության ֆակուլտետը, և պատիվ ունեն բաժանմունքին խնդրելու՝ չմերժել նրա առաջադրումը Ասիական թանգարանի գերհաստիքային կրտսեր գիտնական թանգարանապահի (արխիվային փաստաթղթում՝ сверхштатного младшего ученого хранителя Азиатского музея) պաշտոնում ընտրվելու համար: Ընտրություններն անցկացվել են դեկտեմբերի 3-ին կայացած նիստում և Ա.Ա. Լորիս-Քալանթարը ընտրվել է միաձայն: Քարտուղար՝ ակադեմիկոս Մ. Դյական», -ասվում էր թանգարանի պատմաբանասիրական բաժնի քաղվածքում¹⁰:

Ա. Քալանթարի նամակները արշավախմբային գործունեության արդյունքների մասին

Ինչպես արդեն նշեցինք, Ա. Քալանթարը Իմիրզեկ (Վանստան) հնագիտական վայրի պեղումների կազմակերպիչներից մեկն էր: Մառին հասցեագրված նամակների մի մասն էլ այս մասին է. օրինակ, այս նամակը, որը թվագրված է 1912 թ. օգոստոսի 19-ով (ի դեպ, գրվել է Անիից Երևան տանող ճանապարհին, Սուրմալուի հայկական Գյուլուջա գյուղում իջևանելիս): Քալանթարը հաղորդում է Իմիրզեկում հնագիտական աշխատանքների ավարտի մասին. «հնարավորության սահմաններում մեզ հաջողվեց իրականացնել նախանշված ողջ ծրագիրը»¹¹:

Ա. Քալանթարն այնուհետև մանրամասն նկարագրում է այնտեղ կատարված աշխատանքների բնույթը, ինչը մեկ անգամ ևս վկայում է թե ինչպիսի բարեխղճությամբ ու պատասխանատվությամբ է նա վերաբերվել իրեն հանձնարարված գործին. «Մաքրված է ողջ եկեղեցու շրջակայքը, եկեղեցու շուրջը մաքրելու ընթացքում հայտնաբերվեցին հարդանոցներ և փարախ, իսկ որոշ արտաքին պատեր հարմարեցված են եկեղեցու պարսպապատնեշին стр. 7 օձ: Հավաքվել և եկեղեցու ներսում պահ են տրվել այն բոլոր քարերը, որոնք հնարավոր եղավ տեղաշարժել մեր համեստ ուժերով: Հաջողվեց հայտնաբերել մինչև 60 արձանագրություն՝ մեծ մասամբ՝ բեկորներ... Հուրախություն մեզ, հաջողվեց գտնել միմյանցից հեռու երկու քարակտորներ, որոնք միացնելով՝ կարդացինք հետևյալը՝ *ի ժամանակի աթապակ Իվանեի, կառուցող Դավիթ Առաջնորդ Արարարյան նահանկի*, մյուսներում կարդացինք հայտնի մարդկանց անուններ... Կատարվել են բավական թվով լուսանկարներ, սակայն շատ են ցավում, որ չհասցրեցի դրանք համարակալել... Գտածոները ուղարկել ենք Անի: Ի-

¹⁰ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 1.

¹¹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 7.

միրզեյի հնությունների պահպանությունը հանձնարարել եմ երեք մարդու՝ Ալի Կուլիբեկ Սուլթանովին, մոլլային և գեղջավագի օգնականին, որոնք պահպանությանը ձեռնամուխ եղան մեծագույն պատրաստակամությամբ և աննկարագրելի հպարտությամբ: Հաղորդում եմ նաև Անիի իմ օգնականների բացառիկ նվիրվածության ու աշխատասիրության մասին... Իմիրզեյում իմ գտնվելու ողջ ընթացքում որևէ անհաճո դեպք չի եղել: Ես հիմա եզրփնների մոտ եմ, Պետերբուրգ կժամանեմ միայն սեպտեմբերի կեսերին, եթե ավելի շուտ գալու անհրաժեշտություն չառաջանա»¹²: Ի դեպ, Ս. Պետերբուրգի արխիվի վավերագրերից մեկը, որտեղ ներկայացված է Ա. Քալանթարի կենսագրությունը, հաստատում է, որ «դեռևս ուսանողական տարիներին, նա՝ որպես պրակտիկանտ, մասնակցություն է ունեցել Անիի պեղումներին, իսկ 1912 թ. ամռանը Կայսերական ակադեմիայի կողմից գործուղվել է Երևանի նահանգ՝ Գառնիի մոտ գտնվող Իմիրզեյ գյուղի հնությունները և եկեղեցին ուսումնասիրելու համար: Միաժամանակ, Կայսերական ակադեմիայի Ասիական թանգարանի կողմից նրան հանձնարարվել է ազգագրական բնույթի տեղեկություններ հավաքել Երևանի և Կարսի նահանգներում բնակվող քուրդ-եզդիների, նրանց կենցաղի և կրոնի, ինչպես նաև նշված վայրերի հայկական հնության հուշարձանների մասին»¹³: Նկատենք, սակայն, որ Ասիական թանգարանի թանգարանապահի պաշտոնում Ա. Քալանթարի նշանակումը որոշ պահանջների պատճառով (խոսքը նրա զինվորական ծառայության վկայականի և համալսարանի ավարտական քննություններում ստացած գնահատականների թերթիկի ձգձգման մասին է): Այդուհանդերձ, Ա. Քալանթարի նշանակումը որոշ ժամանակով հետաձգվում է, ինչի մասին նա հայտնում է 1915 թ. մայիսի 12-ին Ն. Մադին հասցեագրած նամակում. «Չնայած այն հանգամանքին, որ Կարլ Գերմանովիչը (ակադեմիայի կադրերի գծով պատասխանատուն-Կ.Բ.) հուսադրեց, որ ինձ կիրավիրի 2-3 շաբաթվա ընթացքում, սակայն ամիսներով և անարդյունք սպասելով Թիֆլիսում և կորցնելով իմ պաշտոնին անցնելու հույսերը՝ Թիֆլիսում հայկական փետրվարյան համագումարից հետո ես մեկնեցի ռազմաճակատ, առաջին հայկական ջոկատ (գորավար Անդրանիկի հրամանատարությամբ-Կ.Բ.), որպեսզի գոնե կարճ ժամանակով դառնամ ռազմական գործողությունների ականատեսը և անձամբ հավաքեմ իրական պատերազմի մասին անհրաժեշտ նյութեր... Շնորհավորում եմ Վանի գրավման կապակցությամբ: Մեր ջոկատի մարտիկները ցավում են, որ առաջինը իրենք չեն մտել Վան: Անցյալ տարվա դեկտեմբեր ամսին առաջին հայկական ջոկատը հասավ նույնիսկ մինչև Արճեշ, սակայն ստիպված էր հետ վերադառնալ, դեկտեմբերի 24-ի ընդհանուր նահանջի

¹² СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 7-8.

¹³ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 12.

պատճառով: Այդ ծանր պահին, - շարունակում է Քալանթարը, - չնայած Անդրանիկի գործադրած ջանքերին, ջոկատին չհաջողվեց օգնության հասնել... Այժմ արդեն այդ ամենը կարելի է կատարել առանց շտապողականության և լուծել մեր ջոկատի առջև դրված խնդիրը - ոչնչացնել Խալիլ բեյի ջոկատը, որը Դիլմանի ճակատամարտից հետո պատրաստվում էր դիմավորել մեզ»¹⁴:

Սակայն, չնայած պատերազմական այս բուռն իրավիճակին, Քալանթարը չէր դադարում ապրել իր գիտական հետաքրքրություններով. «...անցնելով Վանք (Դեհեր) գյուղի մոտով, որտեղ գտնվում է Սբ. Բարդուղիմեոս վանքը, - կարդում ենք Մառին գրած նրա հերթական նամակում,- հայտնում եմ, որ այն մեր հնագույն կառույցներից մեկն է VII-VIII դդ. և IX-X դդ. (գավիթ): Եկեղեցու հատակագիծը խաչաձև է, արձանագրությունները բացարձակապես հին են, կան հետաքրքիր հարթաքանդակներ, մանրամասն կգրեմ»¹⁵: Գտնվելով զինվորական ծառայության մեջ՝ այդուհանդերձ, Ա. Քալանթարը, կրկին դիմում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի վարչության գրասենյակին՝ հիշեցնելով իր՝ Ասիական թանգարանում աշխատանքի անցնելու մասին. «Փետրվար ամսից սկսած՝ ես 1-ին հայկական կամավորական ջոկատի կազմում գտնվում եմ ռազմական գործողությունների թատերաբեմում, ուստի հնարավորություն չեմ ունեցել ժամանակին ուղարկել իմ փաստաթղթերը: Այժմ կարող եմ Թիֆլիսից ուղարկել անհրաժեշտ փաստաթղթերը, այդ թվում՝ ավարտական քննաթերթիկը, իր գնահատականներով հանդերձ, և զինվորական ծառայության մասին տեղեկանքը»¹⁶:

Աշխարհբեկ Քալանթարի հնագիտական գործունեության կարևոր դրվագներից էին Շիրակավանի պեղումները: Անիից 1914 թ. հուլիսի 5-ին Մառին ուղղած նամակում Քալանթարը հայտնում է, որ ծրագրում է երկուսից-երեք շաբաթով լինել Շիրակավանում՝ տեղի եկեղեցում հնագիտական անհրաժեշտ աշխատանքներ իրականացնելու համար. «Պալատական եկեղեցու չափագրումների այբումը պատրաստ է, սկսել ենք մաքրագիրն անել, կչափագրվի եկեղեցու գլխավոր պլանը՝ կցակառույցների հետ միասին... նախատեսվում է կտրվածքների և ճակատային մասի բոլոր դետալները կատարել մեծ մասշտաբով: Բացում ենք պալատական եկեղեցու մատուռի հյուսիսային պատը...»¹⁷: Ուշագրավ է, որ նամակում Քալանթարը «բողոքում է», թե «այցելուները, որոնց թիվը անցնում էր 600-ից, իրենից շատ ժամանակ են խլում, «...թեպետ անձամբ ես դա ժամանակի կո-

¹⁴ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 14-15.

¹⁵ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 15.

¹⁶ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 3.

¹⁷ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 10 об.

րուստ չեմ համարում. նրանց մեծամասնությունը ուսուցիչներ են և ընդհանրապես մտավորականության ներկայացուցիչներ: Վերջերս այստեղ էին Թերլեմեզյանը (նկարիչ), Չեռքերյանը (ուսուցիչ-հրապարակախոս), Կյուպենկյանը (գրող), իսկ երեկ էլ բժիշկ Տաղավարյանը (իր հետ Համբարձում Առաքելյանը), որն ինձ խնդրեց իր ողջույնները հաղորդել Ձեզ: Շատերն են այստեղ ափսոսում, որ անձամբ չեն կարող տեսակցել Ձեզ»¹⁸: Իր մտահոգությունը հայտնելով նաև կառավարության որոշման կապակցությամբ՝ Քալանթարը ակնկալում է Մառի աջակցությունը: Վերջերս իրեն հայտնի է դարձել, որ կառավարությունը զինվորական կարիքների համար մտադիր է օտարել հսկայական տարածքներ Զալալօղլիի այժմ Ստեփանավան-Կ.Բ) և Բանլիջի (Մարմաշենը-Կ.Բ.) մերձակայքում, որտեղ գտնվում են նաև Լոռի քաղաքի ավերակները և Մարմաշենը: «Ուստի, Նիկոլայ Յակովլևիչ, - գրում է Քալանթարը, - շտապում եմ հաղորդել Ձեզ այդ մասին: Իմ կարծիքով, այդ ամենը պետք է կանխել ժամանակին, որի համար, կարծում եմ՝ Դուք հնարավոր կգտնեք օգտագործել Ձեր կարճատև այցելությունը Թիֆլիս»¹⁹:

1914 թ. օգոստոսի 7-ին գրված նամակը Շիրակավանից էր. հավելենք, որ սկսվել էր Առաջին համաշխարհային պատերազմը: «Շուտով կավարտենք աշխատանքները, որոնք ստիպված ենք սկսել ամենաանբարենպաստ պայմաններում և մեծագույն դժվարությունների գնով: Ճիշտ է, Անին դեռևս ընդգրկված չէ ռազմական գործողությունների թատերաբեմում, սակայն պատերազմին է մեզ հասած դժվարությունների մեծ մասի մեղքը, - գրում է Քալանթարը Մառին: - Աշխատանքները, սակայն, չեն դադարեցվել: Մենք դեռևս մեր տեղում ենք, միայն Դանիչն այսօր մեկնեց, իսկ Արշակը (արշավախմբի անդամներն են-Կ.Բ) երեք օր առաջ էր հեռացել:

Մեր այստեղ գտնվելու ողջ ժամանակաընթացքում մենք վայելել ենք շիրակավանցիների հոգատարությունն ու բարեկամական զգացումները մեր հանդեպ: Ամսի 11-ին մենք պատրաստվում ենք այցելել Անի՝ Ձեզ շուտափույթ տեսնելու սպասումով: Ինձ թվում է, որ ավելի հարմար կլինի սկզբում տեղազննել Շիրակավանը և հետո արդեն ժամանել Անի, ուստի թախանձագին խնդրում եմ Ձեզ՝ նամակով կամ հեռագրով ինձ հաղորդել Ձեր՝ Ալեքսանդրապոլ ժամանելու օրվա մասին»²⁰:

Եվ թեպետ պատերազմն ավելի էր մոլեգնում, և ինքն էլ այդ պատերազմի մասնակիցն էր, Աշխարհբեկ Քալանթարը շարունակում է հնագիտական աշխատանքներ իրականացնել Անիում: Ընդ որում, նա նամակներով մշտապես մանրամասն տեղեկացնում էր Մառին՝ կատարվող աշխա-

¹⁸ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 11.

¹⁹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 11 об.

²⁰ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 12-13.

տանքների մասին: Այսպես, ի պատասխան Մառի 1915 թ. հունիսի 12-ի նամակի, որը Քալանթարը ստացավ Բիթլիսում, նա մեկ շաբաթ անց՝ հունիսի 19-ին, գրում է. «Նախ և առաջ բոլորիս շնորհավորում եմ հաջող սկզբի համար... Ինչ վերաբերում է մեզ՝ խնդրում եմ լիովին հանգիստ լինել... պարապմունքները (տվյալ դեպքում՝ աշխատանքները -Բ.Կ.) գերազանց կերպով առաջ են գնում... Վերջերս մեզ հյուրընկալել էին Ալեքսանդրապոլի քաղաքապետ Կամսարականը իր ընտանիքի հետ միասին, ուսուցիչների մեծ խմբով. նրանք առանձնակի հետաքրքրությամբ դիտեցին ամեն ինչ... հատկապես ոգևորված էր պատվելի ծերուկ Կամսարականը և այժմ պատրաստվում է երկրորդ մեծ խումբը՝ 40-50 մարդ բերել Անի... Այստեղ էր նաև պրոֆեսոր Կոլցովի արշավախումբը... նրանք հեռացան բավարարված, ամեն ինչ դիտեցին մանրամասն, կինեմատոգրաֆիկ սարքով նկարահանեցին Անիի ընդհանուր տեսքը...»²¹:

Թիֆլիսից գրած նամակներից մեկում էլ (1-ը սեպտեմբերի 1915 թ.) Ա. Քալանթարը տեղեկացնում է, որ Բարձրագույն անվամբ գիտությունների կայսերական ակադեմիայի գրասենյակի վարչություն խնդրագիր է ուղարկել, որտեղ, որպես իր բնակության վայր Պետրոգրադում, իրեն թույլ է տվել նշել Մառի հասցեն: Նամակի վերջում տեղեկացնում է. «Ես գտնվում եմ Թիֆլիսում և կժամանեմ առաջին իսկ պահանջի դեպքում... եթե ինձ թույլատրվի, ես կշարունակեմ կամավորական լինել գործող բանակում՝ այլապես կժամանեմ Պետրոգրադ»²²:

Ի վերջո, 1915 թ. նոյեմբերի 6-ին Աշխարհբեկ Քալանթարին հանձնվում է Կայսերական ակադեմիայի վկայականը. «Սույնը տրվում է Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի կողմից, անհրաժեշտ ստորագրությամբ և պետական կնիքով հանդերձ, Գիտությունների ակադեմիայի Ասիական թանգարանի կրտսեր գիտական թանգարանապահի հաստիքում Աշխարհբեկ Աղալոյի (Անդրեյի) Լորիս-Մելիք-Քալանթարովին՝ հավաստելով նրա անձը: Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի գրասենյակի կառավարիչ, բարոն Ա. Շտակելբերգ...»²³:

Մեկ տարի անց Ա. Քալանթարը ստորագրել է մի փաստաթուղթ՝ հետևյալ բովանդակությամբ «Հազար ինը հարյուր տասնվեց թվականի նոյեմբերի 9-ին ես՝ ներքոստորագրյալս, հավաստում եմ այն մասին, որ մասոնական ոչ մի օթյակի և գաղտնի ոչ մի կազմակերպության չեմ պատկանում, ոչ Կայսրության ներսում և ոչ էլ նրանից դուրս, չեմ պատկանել և պարտավորվում եմ հետագայում ևս չպատկանել»²⁴: Ի դեպ, փաս-

²¹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 18-19.

²² СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 16-17.

²³ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 17.

²⁴ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 8.

տաթղթում նա ներկայացել էր այսպես՝ Հայ բանասիրության մագիստրոս, Կայսերական գիտությունների ակադեմիայի Ասիական թանգարանի կրտսեր գիտական թանգարանապահ, տոհմիկ ազնվական Աշխարհբեկ Անդրեյի Լորիս-Քալանթար²⁵: Փաստաթղթին հաջորդում է նաև Ա. Քալանթարի երդման (1916 թ. նոյեմբերի 9-ին) տեքստը. թեպետ դա բոլոր աշխատակիցների համար պարտադիր արարողակարգ էր: Ուշագրավն այստեղ այն է, որ փաստաթղթում նշվում էր, որ Ա. Քալանթարի երդման արարողությունը կատարել է Պետրոգրադի հայկական Սբ. Եկատերինա եկեղեցու վանահայր Գրիգոր Տեր-Գրիգորյանցը²⁶:

Նամակներից մեկում (1917 թ. օգոստոսի 30-ին) Ա. Քալանթարը գրհունակությամբ հայտնում է. «Շտապում եմ թեկուզ հեռագրային հակիրճությամբ տեղեկացնել. որ մեր արշավախումբը բարեհաջող ավարտել է աշխատանքները, երեկ՝ օգոստոսի 29-ին ժամանել է Թիֆլիս: Ծրագիրն ըստ հնարավորության ամբողջությամբ կատարված է: Շրջանցել և մանրամասն դիտարկել ենք Վանի շրջանները (քաղաքն ու շրջակայքը), Հայոց ձորը, Արճեշը, Թիմարը, Բերկրին և Բայազետ քաղաքը: Հավաքվել է մեծաքանակ նյութ, բերում ենք ավելի քան 250 լուսանկարչական նեգատիվներ»²⁷: Խորհրդածության առիթ տվեց նամակի վերջին նախադասությունը. «Առայժմ Պետրոգրադ գնալ չի թույլատրվում (դրա պատճառը, հավանաբար, Ռուսաստանում կատարված հեղափոխության հետևանքով իշխանությունների ընդունած որոշումներն էին - Կ.Բ.), կմեկնեմ առաջին իսկ հնարավորության դեպքում»²⁸:

1917 թ. սեպտեմբերի 18-ին Թիֆլիսից Մառին գրած նամակից պարզ է դառնում, որ Ա. Քալանթարը վիրահատվել է. «Ապաքինվում եմ վիրահատությունից հետո և կգամ 10 օրից: Մտածում եմ բերել միայն արշավախմբի տպած լուսանկարները՝ նեգատիվները թողնելով Թիֆլիսում»²⁹: Այս նամակները Ա. Քալանթարը մեծանուն գիտնականին գրել է նախախորհրդային տարիներին: Հետագա նամակագրությունը արդեն վերաբերում է խորհրդային ժամանակաշրջանին:

Համագործակցությունը Ն. Մառի հետ խորհրդային իշխանության տարիներին

Անշուշտ, այս շրջանում ևս բավական բեղուն է եղել գիտնականների համագործակցությունը: Այս տեսակետից հատկանշական է Մառի կարծիքը

²⁵ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 8.

²⁶ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 351, л. 9.

²⁷ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 21-22.

²⁸ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 22.

²⁹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 24.

Ա. Քալանթարի գիտահետազոտական և գիտամանկավարժական արդյունավետ գործունեության մասին՝ գրված 1925 թ. մայիսի 26-ին: Այն ծավալուն և ուշագրավ փաստաթուղթ է, ուստի նպատակահարմար ենք գտնում ներկայացնել որոշ քաղվածքներ: Ահա, օրինակ, մի քանիսը. «Աշխարհբեկ Քալանթարը, հաջողությամբ ավարտելով արևելյան լեզուների դասընթացը հայ-վրացական-պարսկական գծով, 1912-1916 թթ. ընթացքում շարունակեց սովորել ինձ մոտ՝ որպես համալսարանի կողմից ընդունված սան, որտեղ և 1916 թ. քննություն հանձնեց հայագիտությունից, վրացագիտությունից՝ գիտական արվեստի գծով մագիստրոսի համար: Այստեղ էլ նա ավարտեց նաև հնագիտական ինստիտուտի դասընթացները 1912 թ.՝ հայ-վրացական բանասիրության գծով»³⁰:

«Համալսարանի պատերից ներս նա ստացել է կրկնակի տեսական պատրաստություն, իսկ պրակտիկ՝ ինձ հետ դաշտային աշխատանքներում, Անի քաղաքի հնագիտական պեղումների ընթացքում, որտեղ ունեցել է զգալի հաջողություններ, գիտական մոտեցում դրսևորելով պեղումների վերաբերյալ, ցուցաբերելով արձանագրությունների ընթերցման անբասիր գիտելիքներ, և որպես դրանց ընթերցման հուսալի մասնագետ՝ Կովկասում նա միակն է, որի վրա կարելի է հենվել, հատկապես, երբ հարցը վերաբերում է հայկական վիմագրական հուշարձանների ուսումնասիրությանը: Հայոց լեզվի իմացության մեջ նա բավական ուժեղ է տեսականորեն, իսկ ընդհանրապես գրեթե բացառություն է կովկասյան գիտական միջավայրի համար, բացի դրանից, նորը յուրացնելու և զարգացնելու առումով նա արտասովոր ընդունակություններ ունի,- գրում է Մառը,- ...տիրապետում է ժողովրդական կենդանի խոսքի անմիջական իմացությանը՝ բարբառների առանձնահատկությունների ընկալման լավ կռահումով»³¹:

«1918 թ. գտնվելով Թիֆլիսում, չնայած ճանապարհների փակ լինելուն՝ նա շարունակեց իր գիտական աշխատանքը Վրաստանում, հետո նաև Հայաստանում, - Ա. Քալանթարի գործունեության այդ շրջանի մասին հիշում է Ն. Մառը,- ...այժմ նա Հնությունների և հուշարձանների պետական պահպանության Կոմիտեի աշխատակից է, Կոմիտեի հանձնարարությամբ եղել է մի շարք հնագիտական արշավախմբերի ղեկավար... Կարևոր է նաև այն փաստը, որ ներկայումս նա Հայաստանում վերջին տարիներին հայտնաբերված մշակութային հուշարձանների ուսումնասիրության հսկայական փորձ ունի, որոնց բացահայտումը կամ առաջին ծանոթացումը իր վաստակն է: Բավական է ասել, որ միայն նորահայտ հու-

³⁰ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 1, д. 1622, л. 1.

³¹ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 1, д. 1622, л. 1 об.

շարձանների թվում երեք հազար արձանագրություններ են /հայկական/, - գրում է Մառը³²:

Անշուշտ, Հայաստանի հուշարձանների և հնությունների պահպանության կոմիտեում աշխատանքը Աշխարհբեկ Քալանթարից մեծ ժամանակ էր խլում գիտական գործունեությամբ զբաղվելու հնարավորությունից, այդուհանդերձ, նա շարունակում էր խորհրդակցել մեծանուն հայագետի հետ, հաշվի առնել նրա առաջարկությունները՝ չմոռանալով ամեն անգամ շնորհակալ լինել իր ուսուցչին: 1925 թ. օգոստոսի 5-ին արդեն Երևանից ուղարկած հեռագրում Ա. Քալանթարը շնորհակալություն է հայտնում Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիային՝ համագործակցության և աջակցության համար. «...հենց նոր եմ վերադարձել Արագածից... ջրի պաշտամունքի արժեքավոր նյութեր: Նյութերը նախապատրաստվում են, կուլարկեմ: Աշխարհբեկ»³³:

Բասարգեչարից (ներկայիս Վարդենիս) ուղարկած հեռագրերից մեկում Քալանթարը նշում է. «9 հունվարի 1926 թ. Արշավախմբի կողմից Բասարգեչարի շրջանում մեծ ժայռի վրա գտնվել են հնագույն անհայտ հիերոգլիֆներ: Աշխարհբեկ»³⁴: Մեկ ուրիշում տեղեկացնում է, որ 1926 թ. հունվարի 9-ին, «անցնելով Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան ափով, Հայաստանի հնությունների պահպանության կոմիտեի հնագիտական արշավախմբը հայտնաբերեց բոլոր տիպի մեգալիթների մեծ և բազմաթիվ խմբեր, հինգ վիշապներ Արդանիշի շրջանում, ջրով ծածկված հարյուրավոր հայկական արձանագրություններ (сотни армянских надписей погребения): Սրտագին ողջույն - Աշխարհբեկ»³⁵:

Մառին հասցեագրած **վերջին** նամակում (25 հունիսի 1931 թ.) Քալանթարը իր շնորհակալությունն է հայտնում նրան՝ Հայաստանին և Անդրկովկասին նվիրված ժողովածուն կազմողների մեջ իրեն ընդգրկելու համար: Քալանթարը հայտնում է, որ ինքն արդեն նախանշել է այն հոդվածները, որոնք պետք է տեղ գտնեն ժողովածուում, և ավելացնում է. «...իհարկե, եթե Դուք հավանություն տաք... Աշնանից ես ցանկանում եմ լինելու Ձեզ մոտ գիտական աշխատանքի համար, - գրում է այնուհետև Քալանթարը: - Ես արդեն ունեմ Մանկավարժական ինստիտուտի համաձայնությունը՝ ինձ 1931-1932 ակադեմիական տարում դասախոսություններ կարդալուց ազատելու համար: Լուսժողկոմատից ինձ խոստացել են ամեն տեսակի աջակցություն ...որպեսզի մինչ ժամանելս ձեռնարկեմ անհրա-

³² СПФ АРАН, ф. 800, оп. 1, д. 1622, л. 2.

³³ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 25.

³⁴ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 30.

³⁵ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 31.

ժեշտ միջոցներ և գամ ավելի պատրաստված՝ ինձ հետ վերցնելով բոլոր կարևոր նյութերը»³⁶:

Աշխարհբեկ Քալանթարը գիտության կազմակերպիչ էր բառի ամենալայն իմաստով. Դա է երևում է նաև այս հերթական նամակում, որտեղ նա գրում է. «Ես խիստ անհանգստացած եմ իմ երեք աշակերտների՝ Ձեր ղեկավարությամբ գիտական պատրաստվածության համաձայն զբաղեցրած պաշտոնների հարցով... Լիդիա Կրիևս, Կարո Ղաֆադարյան և Սուրեն Երեմյան... միանգամայն իրենց լավագույն կերպով են դրսևորել Կոմիտեում ինձ հետ կատարած աշխատանքներում ...Կարծում եմ՝ նրանց համար դժվար չի լինի բավարարել Ակադեմիայի ասպիրանտուրա ընդունվելու պահանջները, եթե, իհարկե, Դուք դա հնարավոր համարեք... Ինչ վերաբերում է Վաղարշապատի պեղումներին, ապա պետք է նշեմ, որ Ձեր ղեկավարությամբ արշավախումբը ամուր հիմքեր ունի ակնկալելու նյութական անհրաժեշտ աջակցություն այս ամռանը և աշնանը»³⁷:

Հավելենք նաև, որ Աշխարհբեկ Քալանթարը Մառին հասցեագրած բոլոր նամակներն ավարտել է մեծ հայագետի հանդեպ ունեցած երախտագիտական բառերով՝ Ձեզ նվիրված, Ձեր Աշխարհբեկ:

Եզրակացություններ

Հայագգի նշանավոր գիտնականի՝ Աշխարհբեկ Քալանթարի նամակները՝ հասցեագրված մեծանուն հայագետ Ն. Մառին, իրենց ուշագրավ բովանդակությամբ լիարժեք պատկերացում են տալիս ինչպես նրանց բազմաբեղուն համագործակցության մասին, այնպես էլ բնութագրում են հնությունների ու հուշարձանների պահպանության ուղղությամբ Հայաստանում իրականացված աշխատանքները:

Գրականություն

Քալանթար Ա. 2007, Հայաստան՝ Քարե դարից միջնադար, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 410 էջ:

Санкт-Петербургский филиал Архива Российской Академии наук (Ф. 800-Фонд Н.Я. Марра).

Ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 28

Ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 28 об.

Ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 29

Ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 1

Ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 1 об.

³⁶ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, л. 26 об.

³⁷ СПФ АРАН, ф. 800, оп. 3, д. 430, лл. 26 об. 27.

- Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 2, լ. 2 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, 3 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 4
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 1
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 7
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 7 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 7-8
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 12
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 14-15
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 15
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 3
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 10 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 11
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 11 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 12-13
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 18-19
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 16-17
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 17
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 8
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 8
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 351, լ. 9
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 22
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 24
 Փ. 800, օպ. 1, ժ. 1622, լ. 1
 Փ. 800, օպ. 1, ժ. 1622, լ. 1 օձ.
 Փ. 800, օպ. 1, ժ. 1622, լ. 2
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 25
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 30
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 31
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լ. 26 օձ.
 Փ. 800, օպ. 3, ժ. 430, լղ. 26 օձ. - 27

ԱՇԽԱՐՀՔԵԿ ՔԱԼԱՆԹԱՐԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

Կարեն Բայրամյան

Սանկտ Պետերբուրգում ուսանելու տարիներին Աշխարհբեկ Քալանթարը սերտորեն համագործակցել է իր ուսուցիչ և գիտական խորհրդատու, մեծանուն հայագետ Նիկոլայոս Մառի հետ: Վերջինիս երաշխավորությամբ էլ

ապագա հնագետն ու վիճագրագետն ընդգրկվեց Անիի պեղումների գիտական արշավախմբում:

Երկու նշանավոր գիտնականների համագործակցությունը բավական արդյունավետ էր ոչ միայն հայագիտության զարգացման տեսանկյունից, այլև Ա. Քալանթարի՝ որպես գիտնական կայանալու առումով: Հայագիտական գիտնականը նամակներում մշտապես իր երախտագիտությունն է հայտնել Ն. Մառին: Մառին հասցեագրված նամակները ոչ միայն այդ ամենի վկայությունն են, այլև գիտական արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում: Դրանք հստակ պատկերացում են տալիս տվյալ ժամանակահատվածում Հայաստանում իրականացված հնագիտական աշխատանքների մասին: Նամակների մեծ մասը գրվել է 1910-1915 թթ.: Այդ տարիներին էր, որ Անիում և ընդհանրապես Արևմտյան Հայաստանում կատարվեցին հնագիտական կարևոր հայտնագործություններ:

Բանալի բառեր՝ Ա. Քալանթար, Սանկտ Պետերբուրգի արխիվ, նամակներ, Ն. Մառ, պեղումներ, արշավախումբ, հեռագրեր:

НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ПИСЬМА АШХАРБЕКА КАЛАНТАРА НИКОЛАЮ МАРРУ

Карен Байрамян

Во время учебы в Санкт-Петербурге Ашхарбек Калантар тесно сотрудничал со своим учителем и наставником, известным арменоведом Николаем Марром. Именно по его рекомендации Ашхарбек Калантар был включен в состав экспедиции в Ани. Сотрудничество между этими двумя выдающимися учеными было весьма эффективным не только с точки зрения развития отечественной науки, но и с точки зрения становления Ашхарбека Калантара как ученого. Великий армянский ученый в своих письмах всегда выражал благодарность Николаю Марру. Эти письма не только описывают отношения между двумя крупными учеными, но и в научном плане содержат весьма ценную информацию. Из писем можно составить четкое представление об археологических работах на территории Армении. Большинство писем Калантара относится к 1910 – 1915 годам. Эти годы были ознаменованы важными открытиями в Ани и в Западной Армении.

Ключевые слова– А. Калантар, Санкт-Петербургский архив, письма, Н. Марр, раскопки, экспедиции, телеграмма.

UNPUBLISHED LETTERS OF ASHKHARBEEK KALANTAR TO NIKOLAY MARR

Karen Bayramyan

During studies in Saint Petersburg Askharbek Kalantar worked closely with his teacher and mentor, the famous armenologist Nikolay Marr. It was his recommendation that A. Kalantar was included in the expedition of Ani excavations. Cooperation between these two outstanding scientists was very effective not only in sense of development of Armenian science, but also for standing of A. Kalantar himself. In his letters the great Armenian scientist always expressed gratitude to the teacher. These letters describe not only the relationship between two persons but provide also with valuable information of scientific nature. From these letters it is possible to make a clear idea about the archaeological works on the territory of Armenia. Most of the letters of Kalantar deal with the period from 1910 to 1915. These years were marked by important discoveries at Ani and in a Western Armenia

Key words – A. Kalantar, St. Petersburg Archive, letters, N. Marr, excavations, expeditions, telegrams.